

6-26-2020

THE SECOND WORLD WAR AND THE UNOPENED AFGHAN FRONT

Mahmud Zaynievich Orziev
senior lecturer, department of world history, BSU

Ahmadjon Asror ogli Ahmadov
master BSU

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/buxdu>

Part of the Arts and Humanities Commons

Recommended Citation

Orziev, Mahmud Zaynievich and Ahmadov, Ahmadjon Asror ogli (2020) "THE SECOND WORLD WAR AND THE UNOPENED AFGHAN FRONT," *Scientific reports of Bukhara State University*. Vol. 4 : Iss. 3 , Article 8. DOI: 10.52297/2181-1466/2020/4/3/14
Available at: <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol4/iss3/8>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific reports of Bukhara State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

УДК: 341.326

**ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ВА ОЧИЛМАЙ ҚОЛГАН АФҒОН
ФРОНТИ ХУСУСИДА**

ВТОРАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА И О НЕОТКРЫТОМ АФГАНСКОМ ФРОНТЕ

THE SECOND WORLD WAR AND THE UNOPENED AFGHAN FRONT

Orziev Maḥmud Zaynievich

БухДУ жаҳон тарихи кафедраси катта ўқитувчиси,

Аҳмадов Аҳмаджон Асрор ўғли

БухДУ магистранти

Orziev Mahmud Zaynievich

senior lecturer, department of world history, BSU,

Ahmadov Ahmadjon Asror o'gli

master BSU

Аннотация. Ушбу мақолада Иккинчи жаҳон уруши йилларида хориж айгоқчилари ва Туркистон муҳожирларининг Афғонистондаги фаолияти тарихий манба ва адабиётлар таҳлили орқали ёритиб берилган. Шунингдек, Бухоро ва бухороликларнинг Афғонистон ҳудудида ташкил этган миллий ташкилоти ва унинг фаолияти ҳамда тақдири масалалари бирламчи манбалар асосида таҳлил қилинган. Бундан ташқари немис ва япон айгоқчилигининг Афғонистондаги мағлубиятга учрашининг сабаб ва омиллари ёритилиб ўтилган.

Таянч сўзлар: айгоқчи, совет айгоқчиси, муҳожир, амир, махфий, консул, маслаҳатчи, уруш, босмачи, фронт, чегара, жанг, “Фаол”, фашист, савдо агенти, ўзбек, туркман.

Аннотация. Эта статья объясняет деятельность иностранных шпионов и туркестанских иммигрантов в Афганистане во время Второй мировой войны, анализируя исторические источники и литературу. Также на основе первичных источников были проанализированы вопросы деятельности и судьбы Национальной организации бухарцев и бухарцев на территории Афганистана. Также были освещены причины и факторы поражения немецкого и японского шпионажа в Афганистане.

Ключевые слова: Шпион, советский шпион, иммигрант, эмир, секрет, консул, консультант, война, захватчик, фронт, граница, война, «активный», фашист, агент по продажам, узбек, туркмен.

Abstract. This article highlights the activities of foreign spies and Turkestan immigrants in Afghanistan during World War II by analyzing historical sources and literature. Also, the National Organization of Bukhara and Bukhara residents in the territory of Afghanistan and the issues of its activities and fate were analyzed on the basis of primary sources. In addition, the causes and factors of the defeat of the German and Japanese espionage in Afghanistan have been covered.

Key words: Spy, Soviet spy, immigrant, emir, secret, consul, consultant, war, invader, front, border, war, "Active", fascist, sales agent, Uzbek, Turkmen.

Кириш. Иккинчи жаҳон уруши инсониятга мислсиз фалокатлар олиб келган бўлиб, уруш тугаганига 75 йил тўлган бўлса-да, унинг асоратлари ҳамон сезилиб турмоқда. Уруш даврида унинг иштирокчи давлатлари ўз миллий бойлигининг 60-70 фоизидан ажралди. Урушда жами 110 млн. эркак сафарбар қилинди. Ўша вақтдаги статистикага кўра, дунё бўйича 210 млн. урушга яроқли эркаклар бўлган. 2194 кун давом этган урушда ўрта хисобда ҳар куни 17 минг киши қурбон бўлганлиги тарихий адабиётларда келтириб ўтилади [3, 828]. Аммо уруш жабҳаси ҳар дақиқада кенгайиб, унга янги давлатлар, янги қурбонлар, янги вайронкорликлар келтириб чиқариши мумкин бўлган фронтлар очилиши мумкин эди. Ана шундай фронтлардан бири бу 1943 йилга қадар ўта таҳликали, ҳар дақиқада аланга олиши мумкин бўлган, аммо очилмай қолган Афғонистон фронти эди. Иккинчи жаҳон уруши давомида бир неча бора собиқ СССРга янги фронт очилиш хавфи туғилди. Аммо уруш

давридаги собиқ СССР халқларининг матонати, кўрсатган жасорати Афғонистон ҳукмрон доираларининг тийилиб туришига мажбур қилди.

Асосий қисм. Афғонистоннинг фашист давлатлари билан яқинлашуви 1930 йилларнинг иккинчи ярмидан бошланди. 1935 йилда Афғонистон билан Япония дипломатик алоқаларни ўрнатади. Тез орада Афғонистонга япон жосуслари фаолияти йўлга қўйилади. Ҳатто, японлар Афғонистон бош вазири Ҳошимхонга махфий шартнома таклиф қилиб, СССР билан Япония ўртасида уруш келиб чиққанда, ҳамкорлик қилишни сўрайдилар. Ҳошимхон расман бу таклифни рад этса-да, Япония айғоқчиларига мамлакатда эркин ҳаракат қилишга имкон яратиб беради. 1935 йилдаёқ Япония жосуси Китада Афғонистон шимоли (Жанубий Туркистон)га йўл олиб, бу ердаги босмачи тўдаларнинг раҳбарлари билан алоқа ўрнатади [10, 198]. 30 йиллар иккинчи ярмида Афғонистонга келган япон ва Шарқий туркистонлик япон айғоқчиларининг асосий вазифаси Афғонистондаги босмачиларни Хитой ҳукуматига қарши Синьцзянда кураш олиб бориш ва Япониянинг Хитой устидан ғалабасини таъминлашга қаратилган эди. Бунинг эвазига японлар Туркистон мустақиллигини ваъда қилганлар [2, 55].

Бундан ташқари 1937 йилда японлар Бухоронинг собиқ амири Олимхон билан ҳам алоқага чиқадилар. 1938 йилда амир Олимхон японлардан катта миқдорда пул олиб, япон айғоқчиларини ўз тарафдорлари билан алоқа ўрнатишга ёрдам беради. Бу ҳаракатлар Афғонистонда фаолият олиб бораётган СССР айғоқчилари назаридан четда қолмайди. Япон разведкаси билан алоқада бўлган Маҳмудбек (Ойқорли) аслида икки томонлама айғоқчи эди. Япон разведкасида унга “Ўзоқбой”, “Қишлоқбой” каби лақаблар берилган. 1936 йил июнда японлар Шарқий Туркистонда СССРга қарши кураш олиб бориш учун Афғонистондаги босмачиларни ушбу минтақага кўчишини талаб қиладилар. Чунки бу ерда қурол етказиб бериш осон бўлиб, босмачиларни Хитой ва кейинчалик СССРга қарши қўйиш режалаштирилганди.

Маҳмудбек 20 йилларда машҳур бўлган ва Қоратегинда ўз давлатини тузишни орзу қилган Фузайл Махсумни Шарқий Туркистонга юбориб, бу ҳақда СССРни ҳам огоҳлантиради. Фузайл Махсум Хитой томонидан қўлга олиниб, СССРга топширилади [1, 460]. Ана шу воқеликлар жараёнида келиб чиққан дипломатик жанжал натижасида бир қатор япон айғоқчилари, жумладан, Япониянинг Кобулдаги элчихонаси ҳарбий аташеси Асикачи СССРга қарши фаолияти учун Кобулдаги совет элчихонаси талаби билан 1937 йилда Афғонистондан чиқариб юборилади.

Бундан ташқари 1937 йилда Туркия элчихонаси раҳбари Эсендал СССРнинг Кобулдаги элчихонасига Япония айғоқчиси Китада билан келишган босмачилар рўйхатини беради. У берган ҳужжатда Японияга диверсион гуруҳларни тайёрловчи мактабларда ўқиб келиш учун юборилиши кўзда тутилган шахслар рўйхати ҳам келтирилганди. Йирик босмачи гуруҳлар етакчилари Шермухаммадбек (Кўршермат) ва туркманлар етакчиси Эшон Халифа Қизил Оёқлар ҳам ушбу рўйхатда бор эди [10, 199-200]. Бу ҳаракатларнинг барчаси Япония томонидан СССРга қарши олиб борилиши мўлжалланган уруш ҳаракатлари олдиан диверсион гуруҳларнинг тайёрланиш жараёни эди. СССРнинг жанубий чегараларига 1938-1939 йилларда, айниқса, уруш ҳаракатлари бошланиш хавфи ошади. Чунки бу даврда Узок Шарқда Владивосток яқинидаги Ҳасан кўли худудида японларнинг СССРга ҳужуми ва Монголия худудларида Халхин-гол дарёси бўйларида Япония ва СССР ўртасида қуролли тўқнашувлар содир бўлганди. Япон разведкасининг Афғонистонда фаоллашиш сабаблари ҳам бежизга эмасди.

Келажакда ўз ғалабаларига қаттиқ ишонган японлар сурбетларча дипломатик қоидаларни менсимай, СССРга қарши Афғонистондаги фаолиятларини давом эттираверадилар. Бунинг оқибатида 1938 йилда навбатдаги дипломатик жанжал содир бўлади. СССРнинг Кобулдаги элчиси К.Михайлов билан учрашган Япония элчиси Китада совет элчихонасидаги дипломатик ёзишмаларни унга кўрсатишни сурбетларча талаб қилади. СССР талаби билан юзага келган дипломатик жанжал Китаданинг Афғонистондан чиқариб

юборилиши билан якун топади [8, 210-212]. Япон разведкасининг фаолияти бироз муддатга бўлса-да пасаяди.

1930 йиллар ўрталаридан бошлаб Афғонистонда Германия разведкаси ҳам фаоллашган эди. Германия компаниялари “Тод корпорацияси” Афғонистонда савдо ва саноатда, йўл қурилиш ва стратегик аҳамиятга эга иншоотлар кура бошлайди. Бир вақтнинг ўзида немис офицерлари афғон армиясида маслаҳатчи сифатида ишлай бошлайди. 1937 йилда Берлин-Тирана-Афина-Боғдод-Техрон-Кобул йўналишида Люфтганза компанияси авиалинияга асос солади [7, 270]. Германия билан ҳамкорлик тарафдорларининг сони ҳам ортиб боради. Молия вазири Абдулмажид, Афғонистон амирининг укаси шахзода Довудхонлар бу гуруҳга етакчилик қилганлар. Афғонистондаги таъсирини янада ошириш учун немислар Дюранд линиясида Англия мустамлака чегараси ҳудудида қолиб кетган пуштунлар ва уларнинг Афғонистон давлати билан бирлашиш ғояларини илгари сура бошладилар. Ўзларининг ёрдамларини таклиф этиш баробарида 1938 йилда Афғонистонга 8 млн. марка субсидия бериб, замонавий қуроллар сотиб олишга ёрдамлашадилар [5, 103].

Германия кўмондонлигида Афғонистон орқали Ҳиндистонга юриш қилиш режаси бўлиб, “Ф қўшилмалари” (Генерал Фельми кўмондонлиги остида) “Барбаросса” (СССР)га хужум қилиш режасини амалга оширувчи қўшинлар таркибига киритилганди. Унга кўра, 3 та танк, 4 та моторлаштирилган, 6 та тоғ ва 4 та пиёда қўшинлар дивизияси Афғонистон армияси ва Дюранд линиясидаги пуштунлар билан Ҳиндистонга кириб бориши лозим эди. Ушбу қўшинлар тропик ва субтропик иқлимларда жанг олиб бориш учун мослаштириш мақсадида улар Греция ҳудудида шакллантирилганди. “Афғонистон” операциясини ўтказиш 1941 йил сентябрига мўлжалланганди [3].

XX асрнинг 20-30 йиллар бошларида собиқ СССР билан яқинлашган Афғонистоннинг рақиб давлатлар билан яқинлашувига 30 йиллардаги дунё сиёсий майдонидаги воқеликлар катта таъсир кўрсатади. Жумладан, Молотов-Риббентроп пакти ва Болтиқбўйи республикалари, совет-фин уруши, Польша тақдири афғонларда катта хавотир уйғотган. 1940 йилнинг ноябрида Молотовнинг Берлинга келиши совет қўшинларининг Афғонистон орқали Ҳиндистонга юриш бошлайди, деган хавотирларга сабаб бўлади [11, 32]. Афғонистон ҳукумати 1940 йил баҳоридаёқ немислар томонидан берилган сохта разведка маълумотларига таяниб, СССРга қарши фаолиятни бошлаган эдилар.

1940 йилнинг баҳорида Афғонистон Ички ишлар вазири Муҳаммад Гулхон шимолий ҳудудларда бўлиб, босмачилар етакчилари билан учрашади ва уларга молиявий ёрдам кўрсатиш эвазига СССР хужум қилган тақдирда ёрдамларини сўрайди. Тошқўрғон, Мозори шариф, Хонобод, Қундуз ҳудудларида босмачилар қуроллана бошладилар [10, 138]. 1941 йил ноябрда бош вазир Ҳошимхон Афғонистоннинг олий органи Лой Жирғага таклиф қилинган босмачилар СССР билан уруш бошланса, 200 минг кишини қарши қўйишларини маълум қилдилар. Ҳатто, Шермухаммадбек (Кўршермат) Андижон орқали Фарғонага бостириб кириш орқали ноқулай вазиятни вужудга келтириш таклифини беради [9, 232].

Фашистларнинг СССРга хиёнаткорона хужумидан сўнг Афғонистонга савдо агенти қиёфасида Абвер (фашистлар Германиясида ташқи разведка бошқармаси) разведкачилари К.Расмус етакчилигида диверсион гуруҳларни шакллантириш бўйича мутахассис Д.Витцель, радист В.Дох, шифровальшик А.Шугенбюллер, машинистка И.Галиен, фврач Г.Фишер, Афғонистон армияси маслаҳатчиси Майор Вальтер Шенк, майор Симон-Эберхарт, капитан Мерлоклар келади. 1941 йил 29 июнда Афғонистон бўйича мутахассис, биринчи жаҳон урушида Афғонистонга юборилган Германия ва Туркия экспедицияси етакчиларидан бири О.Хентингнинг Кобулга юборилишида Англия ва СССР қаршилик қилиши Афғонистон ҳукуматини О.Хентингни элчи сифатида қабул қилмаслигига сабаб бўлади [8, 239-241].

Немис айғоқчилари 1941 йил сентябрида Афғонистон ҳудудидаги босмачилар билан алоқа ўрнатадилар. Маҳмудбек (Ойқорли) билан алоқалар ўрнатилгач, Расмус унга Боғлон шаҳрида Ўрта Осиёга бостириб кириш учун босмачиларнинг таянч нуқталарини яратишни топширади [1, 459]. Германиянинг СССРга хужум қилишини Афғонистон шимолидаги

босмачилар хурсандчилик билан қарши оладилар. Босмачилар ва афғонларнинг Германия ғалаба қозонишига асло шубҳалари бўлмаган.

Ҳатто, уруш бошланганини эшитган амир Зоҳиршоҳ ўз ҳисобидан 12 минг афғоний пулни 22 июнь куни шукроналик учун намозга келганларга ҳадя қилиб юборади. Босмачилар Гитлери ўзларининг “Халоскор”и деб эълон қиладилар. Муҳожир ёшлар эса немис тилини ўргана бошлайдилар [8, 244-245]. Шермуҳаммадбек К.Расмус билан мулоқотида туркистонликлар “Ўқ” (Германия, Италия, Япония) мамлакатларининг ёрдамсиз мақсадларига эриша олмасликлари улар ушбу мамлакатларнинг аскарлари эканлиги ва уларнинг ҳар қандай топшириқларини бажаришларини маълум қилган [9, 236].

Германиянинг СССРга ҳужумидан сўнг “Ўқ” мамлакатларининг Афғонистондаги разведка ишлари фаоллашганлиги кузатилади. Ўрта Осиёга бостириб кириш ёки диверсион ҳаракатлар қилишда улар биринчи галда Бухоронинг собиқ амири Олимхон билан келишиб олишга ҳаракат қиладилар. 1941 йилнинг августида Япония вакили Кацуби таржимон Саито билан биргаликда амир Олимхон билан учрашиб, уни ўзларига ишлашга кўндиришга ҳаракат қиладилар [10, 202]. Афғонистон ҳукумати аъзоларида ҳам Германиянинг қисқа вақт ичида ғалаба қозонишига шубҳа бўлмаган. Уларнинг фикрича, СССРнинг йирик сиёсий ва маданий шаҳарлари Москва, Ленинград ишғол қилиниши билан кўп миллатли СССР парчалана бошлайди. Шу вақтда аввалги Бухоро ва Хива хонликлари ҳудудини Афғонистонга кўшиб олиш имкони туғилади.

Афғонистон амири Зоҳиршоҳ Бухоронинг собиқ амири Олимхон билан учрашиб, агар СССР кўшинлари Афғонистонга киритилса, босмачилар билан биргаликда курашишга келишиб олинади. Чунки 1941 йил 25 августидан 17 сентябрга қадар бўлган вақтда СССР ва Англия кўшинлари Эронга киритилган бўлиб, бу ердаги германпараст ҳукуматни ўзгартириб, ўзлари учун маъқул бўлган ҳукумат шакллантирган эдилар. Германияда ҳам, СССРда ҳам “Омонулла” операцияси режаси мавжуд бўлиб, 1929 йилда тахтдан ағдарилган ва Дюранд линиясида катта мавқега эга бўлган Омонуллахонни Зоҳиршоҳ ўрнига тахтга ўтказиш, шу орқали Афғонистонда ўзлари учун маъқул бўлган сиёсат юритиш эди. Буни яхши англаган Зоҳиршоҳда СССР ва Англия давлатлари қуршовида қолиб кетганлиги ҳукуматда германпарастлик сиёсати учун хавотир уйғотганди [8, 245]. Шундай бўлса-да, Германиянинг ғалабасига ишонч “Ўқ” мамлакатлари айғоқчиларига эркин ҳаракатланиш имкониятини яратиб берган.

Германия разведкаси Маҳмудбек ёрдамида “Унион” ташкилотини тузиб, Афғонистон шимолида фаол ҳаракатлана бошлаган эди. Маҳмудбек Афғонистон армияси офицери Ҳамро Гулбекни ҳам Абверга ишлаши учун кўндириб, уни Боғлондаги диверсион пунктни бошқарувчиси этиб тайинлайди. Абвер вакиллари Витцель ва Расмуслар Маҳмудбекка 1942 баҳорида Ўрта Осиёга бостириб кириш учун жалб қилинганлар рўйхатини тузиб беришни сўрайдилар. Чунки уларга қурол ва пул маблағлари беришни ваъда қилган эдилар. СССР Афғонистон шимолидаги вазиятдан норози бўлиб, Англия билан биргаликда Афғонистон ҳукуматига таҳдид қилишга, “Ўқ” мамлакатларнинг бир қисм айғоқчиларини, жумладан, Япония вакили Китадо ва Маҳмудбекни Афғонистондан чиқиб кетишини талаб қиладилар. Китадо мамлакатни тарк этган бўлса, Маҳмудбек Туркия талаби билан Афғонистондан чиқариб юборилмайди [6, 104]. Маҳмудбекнинг қисқа вақт қамалиши эса “Унион” ташкилотининг тарқалиб кетишига олиб келган эди.

Афғонистон ҳукуматининг СССР ва Англия талабини бажаришига асосий сабаб, 1942 йил баҳорида совет кўшинларининг Москва учун бўлган жангларда ғалаба қозониши ва кишки-бахорги уруш компаниясида фашистларни Москвадан 100-150 км узоққа улоқтириб ташлаши, Германиянинг яшин тезлигидаги уруш режасининг барбод бўлганлиги, урушнинг чўзилиб кетиши оқибатида ғолиб томон аниқ бўлмай туриб, хатога йўл қўймаслик каби эҳтиёткор сиёсати ётган деб ҳулоса қилиш мумкин. Иккинчи бир томондан Афғонистонда иқтисодий муаммолар вужудга келган бўлиб, Техронда совет кўшинларининг мавжудлиги Германия билан авиалинияни тўхташига, ўз навбатида, стратегик маҳсулотларнинг кириб келишини тўхтатган бўлса, германпараст сиёсат сабабли ҳаётий биринчи даражали

махсулотларнинг Ҳиндистон худудидан кириб келиши камайиб кетганди. 1941-1943 йилларда Ҳиндистонда импорт қилинадиган биринчи даражали маҳсулотлар уч баробар камайиб кетганди [11, 34]. Мамлакатдаги оғир аҳвол сабабли Афғонистон ҳукумати катта таваккалга боришни лозим топмаган.

Германия разведкаси “Унион”дан сўнг янги “Фаол” деб номланган босмачилардан иборат ташкилот тузади. Ташкилотга бу сафар Афғонистон ҳукуматига ишлайдиган, асли наманганлик, Тароз шаҳрида бир муддат яшаган Мубашширхон Тарози бошчилик қилади. Немис агентураси ҳужжатларида “Фаол”га аъзо бўлганлар Шермуҳаммадбек ёки Кўршермат (Ханза), Халифа Қизил Оёқ (Мерседес, айрим ҳолларда диний раҳнамо бўлганлиги учун Унтерфюрер деб ҳам келтирилади), Абдусатторбой (Неу), Мавлави Абдурауф (БМВ), Абдул Аҳад (Хорьх), Жилавбой (Виктория) каби лақаблар билан номланган. Шунингдек, “Фаол”чилар келгусидаги ҳукуматни ҳам шакллантирган бўлиб, расман ҳукумат номи “Ла Марказия-и ҳукумат-и Туркистон” (Туркистон марказий ҳукумати) деб номланган. Ҳукумат бошлиғи амир Олимхоннинг ўғли Умархон бўлиши, бош вазир Мубашширхон Тарозийнинг ўғли Олимхоннинг куёви Насрулла бўлиши, ҳарбий вазир Шермуҳаммадбек (Кўршермат), Молия вазири Акрам қори, Таълим вазири Ҳабибуллахон Тўра бўлишлари керак эди. Ҳукумат таркибига Тағихон, Қудратиллахон, Шамсиддин Вакил (Толиб), Қамчибек Қирғиз, Халифа Қизил Оёқлар ҳам келишилган лавозимларни олишлари лозим эди [1, 462-463].

“Фаол”га аъзо бўлиши учун немис ва япон разведкаси амир Олимхон билан алоқага киришади. Олимхон расман “Фаол”га аъзо бўлишдан бош тортади. Аммо яқинларининг босими билан охир-оқибат кўнишга мажбур бўлади. 1942 йил 24 июлда Афғонистондаги Германия элчиси Ганс Пильгер Берлинга юборган ҳисоботида “Фаол” ичкарасида яна бир махфий гуруҳ “Лига” тузилганлиги, уни амир Олимхон бошқараётганлиги, бундан сўнг унинг лақаби ҳужжатларда “Ауди” деб қайд этилишини маълум қилади [9, 249]. Фаол аъзоларини молиялаштириш учун амир Олимхон ўзининг қимматбаҳо тошларидан бир қисмини сотади [8, 258].

1942 йилда немис, япон разведкасининг фаоллашуви ва иттифоқчиларнинг Афғонистон ҳукуматига босим ўткази олмаганлигининг асосий сабаби СССРда фашистларнинг ёзги-кузги уруш компаниясида қўли баланд кела бошлагани, Сталинград ва Кавказга ҳужумларнинг кучайиб бораётганлиги, Шимолий Африкада немис-итальян кўшинларининг генерал Роммель (Сахро тулкиси) бошчилигидаги муваффақиятлари, Япониянинг Тинч океани ва Ҳинди-хитойда муваффақиятлари, шунингдек, Бирма орқали тобора Ҳиндистонга яқинлашиб келаётгани билан изоҳлаш мумкин. Афғонистон ҳукуматида ҳам “Ўқ” мамлакатларининг ғалабаси яқинлиги, СССРнинг Ўрта Осиёни кўриқлаб турувчи дивизиялари Германия билан курашиш учун Фарбга олиб ташланиши ва шунда Бухоро ва Хивани ишғол этиш учун битта афғон дивизияси ҳам етарли бўлиши тўғрисидаги ғоялар шакллана бошланади. Жанг тафсилотларидан тўлиқ хабардор бўлиб туриш учун Шаҳзода Муҳаммад Довудхон Сталинградга ўзининг махсус вакилини ҳам юборади [8, 257]. Сталинград жангида СССРнинг мағлубияти Афғонистон томондан яна бир фронтнинг очилишига сабаб бўлар эди.

Тарихий адабиётлардаги маълумотлар таҳлили шуни кўрсатадики, 1942 йилда фашистларга хизмат қилувчи “Фаол” аъзолари ва уларга итоат этувчи босмачи гуруҳлар СССРга қарши қуролли 10 минг кишини қарши қўя олиши мумкин эди [11, 34]. “Фаол” гуруҳининг асосий муаммоси қуролланишда бўлиб, босмачиларнинг 20-30 йиллардаги қуроллари замонавий жанг олиб бориш талабларига мос эмасди. Шунингдек, тактик машғулотлардан хабарсизлик биринчи жангдаёқ улкан талофотлар билан мағлуб бўлишни англатарди. Шу сабабли “Фаол” аъзоларининг СССРга ҳужуми 1943 йил баҳорига қадар кечиктирилади. Тарихий адабиётларда 1943 йил баҳориди босмачи гуруҳларда 20-30 минг киши атрофида бўлса-да, Мубашширхон ўз “раҳнамо”ларига берган ҳисоботида 70 минг киши мавжудлиги, фақат 15 минг кишида қурол мавжудлиги, қурол ва молиявий ёрдам беришни сўраганлигини учратиш мумкин [10, 205].

Кўп ҳолларда “Фаол”га аъзо босмачи раҳбарларнинг ўз “раҳнамо”ларидан кўпроқ пул ундириш мақсадида ёлғон ишлатганликлари маълум бўлади. Яъни ўзларига итоат этувчи аскарлари сонини ошириб кўрсатганлар. Масалан, туркманлар етакчиси Халифа Қизил Оёқ немис айғочиларига 40 минг киши унинг атрофида курашга шай деб ахборот берган бўлса-да, немис айғоччиси Д.Витцель 11 минг туркман борлигини яхши билган. Туркманлар етакчиси кўпроқ пул ундириш мақсадида кўшини сонини 4 марта кўпайтириб айтган [6, 105].

1942 йилнинг кузи СССР учун таҳликали бўлиб, Сталинград ва Кавказ учун жанглар авжга чиққанди. Шу вақтда СССР разведкаси Афғонистонда савдо агенти қиёфасида ишлаб турган К.Расмусни ўз томонларига ишлаш учун аврашга уриниб кўради. Расмуснинг барча айғоччилик фаолияти унинг ўзи билан алоҳида учрашувда ошкор қилиниб, бу маълумотлар Афғонистонга ошкор қилинса, оқибати билан таҳдид қилинади ва СССР разведкасига ишлаш таклиф қилинади. Расмус ўйлаб кўришни ваъда қилиб, Афғонистондан яширинча қочиб кетади ва урушдан ўн йил ўтиб, ўзини Ғарбий Германияда эканлигини маълум қилади [10, 219]. Чунки 1955 йилда ГФР барча фашист жиноятчиларни авф этган эди.

Сталинград жанги давом этар экан, “Фаол” гуруҳи ва унинг фаолиятини тугатишнинг имкони йўқ эди. “Фаол” гуруҳи 1943 йил баҳорида фашистлар Сталинград ва Кавказ (Боку нефти)ни эгаллагандан сўнг Ўрта Осиёга бостириб кириши, уларга Польшанинг Врацлав шаҳри яқинидаги “СС-20 ўрмон лагери” ва “Туркистон бош лагери”да тайёргарликдан ўтган “Туркистон легиони” аскарлари келиб қўшилиши кўзда тутилган эди. “Фаол” аъзолари Абвер томонидан босмачи етакчилари олдига уларни назорат қилиш ва ҳаракатларни мувофиқлаштириб туриш учун юборилади. Жумладан, Рўзи Муҳаммад Қундузга Саид Муҳиддинхон Тўра олдига, Қори Абдулла Майманага Эшон Халифа Қизил Оёқ олдига, Маҳмудбек Помирга Қамчибек қирғиз олдига юборилади. Бундан ташқари Абвер вакиллари Мулла Қилич оға, Кошоутбой, Давлат Сардорлар олдига ҳам юборилганди [6, 109-111].

1943 йил Сталинград жангида фашистларнинг тор-мор келтирилиши, урушда туб бурилишни бошлаб берди. 4 апрель куни Афғонистон бош вазири Ҳошимхон Сталиндан таҳдидли оҳангдаги телеграмма олади. Натижада “Фаол” аъзоларининг фаолияти тугатилади. 23 киши “Фаол” аъзоси бўлганлиги учун қамоққа олинади [1, 465]. Афғонистон ҳукуматига амир Олимхоннинг “Фаол” билан алоқалари ошкор қилинади. Зоҳиршоҳ амир Олимхонни саройига чақиртирса-да, эмигрантлар ўртасида норозилик келиб чиқмаслиги учун унга жазо чораларини кўллашга ботина олмайди [8, 260]. Мамлакатдан немис, итальян ва япон айғоччилари чиқариб юборила бошланади. Курск жанги фашистларнинг мағлуб этилиши, Германиянинг енгилиши муқаррар эканлигини кўрсатади.

Афғонистон ҳукуматининг сиёсатида ҳам бу ўз аксини топади. Афғонистон томонидан кутилаётган таҳдид ва очилиши муқаррар бўлган яна бир фронт бутунлай бартараф этилган эди. Урушдан сўнг СССР ва Афғонистон ўртасидаги муносабат дўстона ривожлана бошлади. СССР томони разведка маълумотлари асосида 1945 йил қамоққа олинмай қолган, “Фаол” аъзоларидан бири, Афғонистон бош вазири Ҳошимхонга суиқасд қилиши хусусида огоҳлантиради. Афғонистон эса 1945 йил 17 августда Кобулдаги фашистик Германия элчиси бўлган Ганс Пильгерни Тошкентга юборади [8, 263].

Хулоса. Афғонистонда 1939-1945 йилларда “Ўқ” мамлакатлари олиб борган сиёсат ва уларнинг малайларига айланган босмачи кўрбошилар ўз манфаатлари йўлида миллий, диний, инсоний чегараларни писанд этмадилар. Ўз манфаатлари йўлида келажакдан миллионлаб инсонлар қони уларнинг жавобгарлигига тушиши мумкинлигидан хавотир олмадилар. Фақатгина халқларнинг матонати, бирдамлиги, кўрсатган жасорат ва қаҳрамонликлари туфайли бугунги фаровон кунларга эришилди. Миллионлаб жонлар ва қонлар эвазига эришилган буюк ғалабани хотирлаш ҳар биримизнинг бурчимиз ва вазифамиз бўлиши зарур.

АДАБИЁТЛАР

1. Abdullaev K.N. *Ot Sintszyana do Xorasana. Iz istorii Sredneaziatskoy emigratsii XX veka.* - Dushanbe: Irfon, 2009. - 572 s.
2. *Afganistan i bezopastnost Sentralnoy azii. Vip. 2 / Pod red. A.A. Knyazeva.* - Bishkek.: Ilim, 2005. - 248 s.
3. Bulatov Yu.A. *Borba za Afganistan. C. 204.* <https://histr.ru/uploads/media/default/000125a2a65cflf33c4dc0791c63c4391d4e1bol7637c19.pdf>

TARIXSHUNOSLIK

4. *Vtoraya mirovaya voyna 1939-1945 gg. Voенno-istoricheskiy ocherk./Pod obshey redaktsiey general-leytenanta S.P. Platova., general-mayor N.G. Pavlenko i polkovnik I.V. Parotkin. - M.: Voенnoe izdatelstva oboroni soyuza SSSR, 1958. - 930 s.*
 5. *Gankovskiy Istoriya voорujennix sil Afganistana 1747-1977. - M.: Nauka, 1985. - 203 s.*
 6. *Daudi. I. Boluaya igra v Afganistane. - 263 c. http://kunduz.ru/f/bolshaya_igra_v_afganistan.pdf*
 7. *Korgun V.G. Istoriya Afganistana. XX vek. / V.G. Korgun. - M.: IV RAN: Kraft+, akad. nauk. In-t vostokovedeniya, 2004. - 529 s.*
 8. *SSSR i strani Vostoka nakanune i v godi vtoroy mirovoy voyni. / Otv. redaktor V.V. Naumkin. - M.: OOO Tipografiya Polimag, 2010. - 460 s.*
 9. *Sotskov L.F. Neizvestniy separatizm: Na slujbe SD i Abvera: Iz sekretnix dose razvedki. - M.: Ripol klassik, 2003. - 336 s.*
 10. *Tixonov Yu. Afganskaya voyna Stalina. Bitva za Sentralnuyu Aziyu. - M.: EKSMO; Yauza; 2008. - 360 s.*
 11. *Toporkov V.N. Afganistan: Sovetskoy faktor v istokax krizis. / Monografiya. - Cheboksari: SNS Interaktiv plyus, 2014. - 319 s.*
-